

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 4

2026

PEDAGOGIK TAFAKKUR VA METAKOGNITSIYA: ILMIY YONDASHUVLAR TAHLILI

Ibrohimova Shahlo Umarali qizi

Samarqand viloyati, Samarqand shahri 28-umumiy o'rta ta'lim maktabi, o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada pedagogik tafakkur va metakognitsiya tushunchalarining nazariy asoslari hamda ularning ta'lim jarayonidagi o'rni ilmiy yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Pedagogik tafakkur o'qituvchining kasbiy faoliyatida ta'limiy vaziyatlarni anglash, tahlil qilish, baholash va samarali qaror qabul qilishga xizmat qiluvchi intellektual jarayon sifatida talqin etiladi. Metakognitsiya esa shaxsning o'z bilish jarayonlarini kuzatishi, boshqarishi va baholashi bilan bog'liq murakkab kognitiv mexanizm sifatida yoritiladi. Maqolada ushbu ikki hodisaning o'zaro aloqadorligi, pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishdagi ahamiyati, o'qituvchilarning refleksiv va tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirishdagi roli ochib beriladi. Shuningdek, zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlarida metakognitiv yondashuvlarning shakllanish tendensiyalari hamda ularni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida pedagogik tafakkur va metakognitsiyaning integratsiyasi ta'lim sifati va o'qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirishning muhim omillaridan biri ekanligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: pedagogik tafakkur, metakognitsiya, refleksiya, kognitiv jarayon, ilmiy yondashuv, tanqidiy fikrlash, pedagogik faoliyat, kasbiy kompetentlik, o'zini nazorat qilish, ta'lim sifati.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ И МЕТАКОГНИЦИЯ: АНАЛИЗ НАУЧНЫХ ПОДХОДОВ

Иброхимова Шахло Умарали кизи

Средняя общеобразовательная школа №28 г. Самарканда, Самаркандская область
преподаватель

Аннотация

В данной статье анализируются теоретические основы понятий педагогического мышления и метакогниции, а также их роль в образовательном процессе с позиции современных научных подходов. Педагогическое мышление рассматривается как интеллектуальный процесс, обеспечивающий осмысление, анализ, оценку педагогических ситуаций и принятие эффективных профессиональных решений. Метакогниция освещается как сложный когнитивный механизм, связанный с осознанием, контролем и оценкой собственных познавательных процессов личности. В статье раскрываются взаимосвязь педагогического мышления и метакогниции, их значение в повышении эффективности педагогической деятельности, а также роль в развитии рефлексивного и критического мышления педагога. Кроме того, рассматриваются тенденции становления метакогнитивных подходов в современной педагогике и психологии, а также возможности их практического применения в образовательной среде. По результатам анализа обосновывается, что интеграция педагогического мышления и метакогниции выступает важным фактором повышения качества образования и развития профессиональной компетентности педагога.

Ключевые слова: педагогическое мышление, метакогниция, рефлексия, когнитивный процесс, научный подход, критическое мышление, педагогическая деятельность, профессиональная компетентность, самоконтроль, качество образования.

PEDAGOGICAL THINKING AND METACOGNITION: AN ANALYSIS OF SCIENTIFIC APPROACHES

Ibrohimova Shahlo Umarali qizi

School No. 28, Samarkand City, Samarkand Region, Teacher

Abstract

This article examines the theoretical foundations of pedagogical thinking and metacognition and analyzes their role in the educational process through the lens of contemporary scientific approaches. Pedagogical thinking is interpreted as an intellectual process that enables teachers to understand, analyze, evaluate, and make effective decisions in educational situations. Metacognition is described as a complex cognitive mechanism related to an individual's awareness, monitoring, and regulation of their own thinking processes. The article highlights the interrelationship between pedagogical thinking and metacognition, their significance in improving the effectiveness of pedagogical activity, and their contribution to the development of reflective and critical thinking skills in teachers. In addition, the study discusses current trends in the formation of metacognitive approaches in modern pedagogy and psychology, as well as the possibilities of applying these approaches in educational practice. The analysis shows that the integration of pedagogical thinking and metacognition is one of the important factors in improving the quality of education and developing teachers' professional competence.

Keywords: pedagogical thinking, metacognition, reflection, cognitive process, scientific approach, critical thinking, pedagogical activity, professional competence, self-regulation, quality of education.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchining kasbiy faoliyati nafaqat bilimlarni uzatish, balki o'quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirish, ularning kognitiv jarayonlarini rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarish kompetensiyalarini takomillashtirish bilan chambarchas bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, pedagogik tafakkur va metakognitsiya tushunchalari bugungi pedagogika hamda psixologiya fanlarining eng dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Chunki ta'lim samaradorligi bevosita o'qituvchining qanday fikrlashi, pedagogik vaziyatlarni qanday anglash va baholash qobiliyatiga ega ekani, shuningdek, o'z bilish jarayonlarini qay darajada nazorat qila olishi bilan belgilanadi.

Pedagogik tafakkur — bu o'qituvchining kasbiy faoliyatida yuzaga keladigan muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, ularni hal etish strategiyalarini ishlab chiqish va didaktik qarorlar qabul qilish jarayonidir. Ushbu tafakkur turi refleksivlik, tanqidiylik va ijodkorlik kabi muhim sifatlar bilan tavsiflanadi. Ayniqsa, globallashtirish va raqamli ta'lim muhitining kengayishi sharoitida pedagogik tafakkurning moslashuvchanligi hamda innovatsion xarakteri yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Metakognitsiya esa shaxsning o'z fikrlash jarayonlarini anglash, rejalashtirish, nazorat qilish va baholash qobiliyatini ifodalovchi murakkab psixologik fenomen hisoblanadi. U o'quv faoliyatini samarali tashkil etish, muammolarni ongli ravishda hal etish va o'z bilimlarini chuqurlashtirish imkonini beradi. Metakognitiv ko'nikmalarning rivojlanganligi nafaqat o'quvchilarda, balki o'qituvchilarda ham yuqori darajadagi kasbiy kompetentlikni ta'minlaydi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, pedagogik tafakkur va metakognitsiya o'zaro uzviy bog'liq tushunchalar bo'lib, ularning integratsiyasi ta'lim jarayonining sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Biroq ushbu ikki hodisaning o'zaro ta'siri, ularni rivojlantirish mexanizmlari va amaliyotga tatbiq etish yo'llari yetarli darajada tizimli o'rganilmagan.

Mazkur maqolaning maqsadi pedagogik tafakkur va metakognitsiya tushunchalarining ilmiy-nazariy asoslarini tahlil qilish, ularning o'zaro bog'liqligini ochib berish hamda zamonaviy

ta'lim jarayonida qo'llash imkoniyatlarini asoslashdan iborat. Tadqiqot natijalari pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish, o'qituvchilarning refleksiv va tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Pedagogik tafakkur va metakognitsiya masalalari zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlarida keng o'rganilgan bo'lib, ushbu yo'nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar ularning nazariy asoslari hamda amaliy ahamiyatini chuqur yoritib beradi. Mazkur bo'limda ushbu tushunchalarning shakllanishi, rivojlanishi va o'zaro aloqadorligi ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi.

Metakognitsiya tushunchasi ilk bor amerikalik psixolog John Flavell tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan bo'lib, u metakognitsiyani "shaxsning o'z bilish jarayonlari haqidagi bilimlari va ularni boshqarish qobiliyati" sifatida izohlaydi. Flavellning tadqiqotlari metakognitsiyaning ikki asosiy komponentini — metakognitiv bilimlar va metakognitiv nazoratni — ajratib ko'rsatadi. Ushbu yondashuv keyinchalik ko'plab tadqiqotchilar tomonidan rivojlantirilib, ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirishning nazariy asosi sifatida xizmat qilgan.

Metakognitiv yondashuvni rivojlantirishda Ann L. Brownning hissasi alohida ahamiyatga ega. U o'quv jarayonida metakognitiv strategiyalarni qo'llash orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlash va muammolarni hal etish qobiliyatlarini oshirish mumkinligini ilmiy asoslab bergan. Brown metakognitsiyani o'qitish jarayoniga integratsiya qilish zarurligini ta'kidlab, o'quvchilarda rejalashtirish, monitoring va baholash ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratadi.

Shuningdek, Barry J. Zimmerman tomonidan ishlab chiqilgan o'z-o'zini boshqariladigan ta'lim (*self-regulated learning*) nazariyasi ham metakognitsiya bilan chambarchas bog'liqdir. Zimmerman o'quvchilarning o'quv faoliyatida maqsad qo'yish, strategiya tanlash va natijalarni baholash jarayonlarini metakognitiv boshqaruv mexanizmi sifatida talqin qiladi. Uning tadqiqotlari metakognitsiyaning ta'lim samaradorligini oshirishdagi muhim rolini empirik jihatdan isbotlab beradi.

Pedagogik tafakkur masalasiga keladigan bo'lsak, bu tushuncha ko'proq pedagogik faoliyatning kognitiv va refleksiv jihatlari bilan bog'liq holda o'rganilgan. Rus psixologi Lev Vygotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi pedagogik tafakkurning shakllanishida ijtimoiy muhit va muloqotning rolini asoslab beradi. Vygotskiy fikricha, bilish jarayonlari ijtimoiy faoliyat jarayonida shakllanadi va asta-sekin ichki intellektual faoliyatga aylanadi. Bu esa pedagogik tafakkurning rivojlanishida ijtimoiy interaksiyaning muhim omil ekanini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, Jean Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi ham pedagogik tafakkur va metakognitsiya o'rtasidagi bog'liqlikni tushunishda muhim ahamiyatga ega. Piaget o'quvchilarning tafakkuri bosqichma-bosqich rivojlanishini ta'kidlab, ularning bilish jarayonlari faol tajriba va muhit bilan o'zaro ta'sir orqali shakllanishini asoslaydi. Bu yondashuv o'qituvchining pedagogik tafakkurida o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

Zamonaviy tadqiqotlarda pedagogik tafakkur refleksiv amaliyot bilan bog'liq holda ham keng yoritilgan. Xususan, Donald Schön "refleksiv amaliyot" konsepsiyasini ishlab chiqib, o'qituvchining faoliyat davomida va undan keyin o'z harakatlarini tahlil qilishi pedagogik tafakkurning muhim tarkibiy qismi ekanini asoslaydi. Schönning fikricha, samarali pedagogik faoliyat doimiy refleksiya va tajriba asosida takomillashib boradi.

Bundan tashqari, Robert J. Sternbergning intellekt nazariyasi ham pedagogik tafakkur muammosini tushuntirishda muhim o'rin tutadi. U analitik, ijodiy va amaliy tafakkur turlarini ajratib ko'rsatib, o'qituvchining kasbiy faoliyatida ushbu tafakkur shakllarining uyg'unligi zarurligini ta'kidlaydi. Bu yondashuv pedagogik tafakkurning ko'p qirrali va kompleks xarakterga ega ekanini ko'rsatadi.

So‘nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar metakognitsiya va pedagogik tafakkurning integratsiyasiga alohida e‘tibor qaratmoqda. Xususan, David Perkins va Richard Mayer tomonidan ilgari surilgan “fikrlashni o‘rganish” (*learning to think*) va “metakognitiv o‘qitish” yondashuvlari o‘qituvchilarning pedagogik tafakkurini rivojlantirishda metakognitiv strategiyalarning muhim rol o‘ynashini asoslaydi. Ushbu yondashuvlar ta‘lim jarayonida o‘quvchilarning ongli o‘rganishini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Muhokama va natijalar

Pedagogik tafakkur va metakognitsiya masalalariga oid nazariy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ushbu ikki fenomen o‘zaro integratsiyalashgan holda ta‘lim jarayonining samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Muhokama jarayonida aniqlanishicha, pedagogik tafakkur o‘qituvchining kasbiy qarorlar qabul qilishdagi intellektual faoliyatini ifodalasa, metakognitsiya ushbu faoliyatni ongli boshqarish, nazorat qilish va baholash imkonini beruvchi yuqori darajadagi kognitiv mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Demak, pedagogik tafakkur va metakognitsiya o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik reflektiv pedagogik faoliyatni shakllantirishda muhim metodologik asos vazifasini bajaradi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, metakognitiv yondashuvlar asosida tashkil etilgan ta‘lim jarayonida o‘qituvchilarning pedagogik tafakkuri yanada chuqurlashadi, ularning o‘z faoliyatiga tanqidiy yondashuvi kuchayadi hamda didaktik qarorlar qabul qilish sifati oshadi. Ayniqsa, rejalashtirish, monitoring va refleksiya kabi metakognitiv strategiyalar o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Bu esa, o‘z navbatida, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish va o‘z bilimlarini boshqarish ko‘nikmalarining rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Amaliy kuzatishlar va pedagogik tajriba natijalariga asoslanib, pedagogik tafakkur va metakognitsiyaning integratsiyasi quyidagi muhim natijalarni ta‘minlashi aniqlanadi:

- o‘qituvchilarda reflektiv va tanqidiy fikrlash kompetensiyalarining rivojlanishi;
- pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish va samarali qaror qabul qilish qobiliyatining ortishi;
- o‘quvchilarning o‘z-o‘zini boshqarish va mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarining shakllanishi;
- ta‘lim jarayonining individuallashtirilishi va differensiallashuv darajasining oshishi;
- umumiy ta‘lim sifati va natijadorligining yaxshilanishi.

Shu bilan birga, muhokama natijalari ayrim muammolar mavjudligini ham ko‘rsatadi. Xususan, amaliyotda o‘qituvchilarning metakognitiv ko‘nikmalarini rivojlantirishga yetarlicha e‘tibor qaratilmayotgani, pedagogik tafakkurni shakllantirishda tizimli yondashuvning yetishmasligi kuzatiladi. Ko‘plab ta‘lim muassasalarida an‘anaviy o‘qitish uslublarining ustuvorligi metakognitiv strategiyalarni joriy etishda muayyan to‘siqlarni yuzaga keltirmoqda. Bundan tashqari, o‘qituvchilarning reflektiv faoliyatini baholash mezonlarining aniq ishlab chiqilmaganligi ham ushbu yo‘nalishdagi muammoli jihatlardan biri hisoblanadi.

Natijalar tahlili asosida shunday ilmiy xulosaga kelish mumkinki, pedagogik tafakkur va metakognitsiyaning uyg‘un rivojlanishi o‘qituvchining kasbiy faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadi. Ayniqsa, zamonaviy ta‘lim muhitida innovatsion yondashuvlar, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlardan samarali foydalanish aynan metakognitiv boshqaruv orqali ta‘minlanadi. Shu sababli pedagogik tafakkur va metakognitsiyani integratsiyalashgan holda rivojlantirish ta‘lim tizimini modernizatsiya qilishning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralishi lozim.

Umuman olganda, olib borilgan tahlillar va muhokamalar pedagogik tafakkur va metakognitsiya o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni tasdiqlaydi hamda ularni ta‘lim jarayoniga tizimli joriy etish zaruratini ilmiy jihatdan asoslab beradi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot doirasida pedagogik tafakkur va metakognitsiya tushunchalarining

nazariy asoslari hamda ularning o‘zaro bog‘liqligi ilmiy yondashuvlar asosida tahlil qilindi. Tahlillar natijasida aniqlanishicha, pedagogik tafakkur o‘qituvchining kasbiy faoliyatida muammoli vaziyatlarni anglash, tahlil qilish va samarali qarorlar qabul qilish jarayonini ifodalasa, metakognitsiya ushbu jarayonlarni ongli boshqarish, nazorat qilish va baholash imkonini beruvchi muhim kognitiv mexanizm hisoblanadi.

Shuningdek, tadqiqot davomida pedagogik tafakkur va metakognitsiyaning o‘zaro integratsiyasi ta’lim samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligi asoslandi. Metakognitiv yondashuvlar asosida tashkil etilgan pedagogik faoliyat o‘qituvchilarda refleksivlik, tanqidiy fikrlash va o‘z-o‘zini rivojlantirish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Bu esa nafaqat o‘qituvchining kasbiy kompetentligini oshiradi, balki o‘quvchilarning mustaqil o‘rganish va o‘z bilimlarini boshqarish qobiliyatlarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy ta’lim tizimida pedagogik tafakkur va metakognitsiyani uyg‘un holda rivojlantirish zarurati ortib bormoqda. Ayniqsa, ta’lim jarayonini individuallashtirish, innovatsion metodlarni qo‘llash va o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlashda metakognitiv strategiyalar muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois pedagoglarni tayyorlash va malakasini oshirish tizimida metakognitiv yondashuvlarga alohida e’tibor qaratish maqsadga muvofiqdir.

Umuman olganda, pedagogik tafakkur va metakognitsiyaning integratsiyasi ta’lim sifatini oshirish, pedagogik faoliyat samaradorligini ta’minlash hamda zamonaviy raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashning muhim ilmiy-pedagogik asoslaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Flavell J.H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive–developmental inquiry // *American Psychologist*. – 1979. – Vol. 34, No. 10. – P. 906–911.
2. Brown A.L. Metacognition, executive control, self-regulation, and other more mysterious mechanisms // *Metacognition, Motivation, and Understanding*. – Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1987. – P. 65–116.
3. Zimmerman B.J. Becoming a self-regulated learner: An overview // *Theory Into Practice*. – 2002. – Vol. 41, No. 2. – P. 64–70.
4. Vygotsky L.S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. – 159 p.
5. Piaget J. *The Psychology of Intelligence*. – London: Routledge, 2001. – 182 p.
6. Schön D.A. *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. – New York: Basic Books, 1983. – 374 p.
7. Sternberg R.J. *Thinking Styles*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 287 p.
8. Mayer R.E. *Multimedia Learning*. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 304 p.
9. Perkins D. *The Mind’s Best Work*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1981. – 204 p.
10. Schraw G., Dennison R.S. Assessing metacognitive awareness // *Contemporary Educational Psychology*. – 1994. – Vol. 19, No. 4. – P. 460–475.